

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑԵԿԵԴԱՅԻՈՑ ՅԱՐՍ-
ՏԵՒՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Երբ Հայաստանեայց Առաքելական
Եկեղեցւոյ նախնական սկզբնաւորու-
թենէն մինչ ցարդ ունեցած պատմա-
կան կենաց վերայ ընդհանուր ակնարկ
մի ձգեմք, ակներեւ պիտի տեսնեմք
որ քրիստոնէական փրկարար լոյսը ա-
րեւելքէն ճառագայթած ժամանակ
Աւետարանի արգասաբեր սերմերէն
մին ևս առաքելական ձեռամբ Ասիոյ
բաղմատութեան հեթանոս երկիր-
ներէն միոյն մէջ ձգուելով, այն է ՚ի
Հայաստան, սակաւ ժամանակի մէջ
կ'ուռճանայ, կը ծլի, հետզհետէ ու-
տեր և ճիւղեր կ'արձակէ, կը ծաղկի,
կը պտղաբերի արդիւնաշատ և բարե-
համ պտղօք և իւր զօրաւոր ազդեցու-
թեամբ բոլոր Հայ դաւակաց արտերու
վերայ գերագոյն իշխանութեամբ թա-
գաւորելով՝ կը կաղմէ Հայաստանեայց
Կաթողիկէ և Առաքելական սուրբ Ե-
կեղեցին: Պիտի տեսնեմք որ թէպէտ
և շրջաբնակ հեթանոս ազգաց կողմէն
ամենադառն հալածանաց սաստիկ-
չունչ և փոթորկալից հողմեր և յոր-
դահոսան հեղեղներ գետօրէն նորա
վերայ կը խուժեն զայն արմատախիլ
տապալելու համար, բայց նա արիւ-
նաթափաւ եւ վերալից մարմնով կը
տօկայ և աննկուն կը մնայ իւր բարձր
և նուիրական կոչման մէջ: Պիտի տես-
նեմք որ թէպէտեւ մոլեկրօնութեան
անտի-քրիստոնէական տենչանայ եւ
հալածասիրութեան ժանտ ոգւոյն ջը-
նորհիւ ոչ թէ միայն ալեկոծեալ Հայ-
րենեաց, այլ նոյն իսկ օտար գաղթա-
կանութեան մէջ անդամ շարունակ
իւր կրօնակից եղբարց կողմէն կը շան-
թակածի, և թէ և մի քանի ոտեր և
ճիւղեր կը զօհէ այլ և այլ հետամուտ-

թեանց, բայց խաղառ ոտաբանց չը
լինէր. այլ միշտ հաստարմատ կը մը-
նայ, և այսօր եւս իւր հինօրեայ բար-
ձր զիրքովն նշանաւոր տեղ կը դրու-
է ՚ի շարս քրիստոնէայ ազգաց: Եւ
այն որ այսօր ճմարիտ Հայու արիւն
կը կրէ իւր երակաց մէջ, այն որ ունի
ազգասէր սիրտ մը եւ եռանդագին
բաղձանք իւր Ազգի և Եկեղեցւոյ ոչ
միայն գոյութեան եւ տեւականու-
թեան, այլ և լուսաւորութեամբ և
պայծառութեամբ յարատեւ պահ-
պանութեան, կարող չէ անտարբեր
աչօք նայիլ իւր բաղմագարեան տա-
ռապակիր և վշտակիր Մօր վիճակին
վերայ, այլ նուիրական պարտք կղգայ
մանրազնին եւ խուզարկու հետազո-
տութեամբ քննել թէ արդեօք ո՞ր է-
ին այն հաստատուն և ամրապինդ սիւ-
ներն, որոց վերայ կառուցուած էր Ազ-
գի և Եկեղեցւոյ գոյութեան շէնքը,
որոնցմով կարողացաւ ցարդ կանգուն
մնալ. որպէս զի նոյն ազգօգուտ եւ
հանրաշահ սկզբանց եւ միջոցներուն
խորը թափանցելով բոտ այնմ կարող
լինի իւր ջանքը կրկնապարտիկ և գո-
նեա՛ մասամբ իւրի գեղ եւ դարման
մատուցանել իւր Ազգի և Եկեղեցւոյ
ներկայ տարտամ վիճակին:

Երբ Ազգ մը ունի իւր քաղաքա-
կան անկախութիւնն եւ ինքնօրէնու-
թիւնը և կը ջանայ իւր մէն մի անդա-
մոց միաբն և սիրտը կը թել-քրիստոնէ-
ական իմաստութեամբ և բարի դաս-
տիարակութեամբ, նոյն ազգը կարող
է սակաւ ժամանակի մէջ բարեկարգ
վիճակի մը տիրանալ, և իրեն եւ իւր
Եկեղեցւոյ գոյութեան վտանգ սպառ-
նացող ո՞ր և է քաղաքական և կրօնա-
կան յարձակմունքէ ազատ մնալ: Իսկ
ընդհակառակն երբ Ազգ մը թէեւ
ունենայ իւր քաղաքական ինքնուրոյն
անկախութիւնը, սակայն քրիստոնէա-

կան ճշմարիտ լուսով կատարելապէս լուսաւորուած , քրիստոնէական սիրով վառուած զաւակներ չունենայ , այն ազգը մտքի և սրտի կրթութենէ , որք ազգաց զօրութեան էական տարբը կը կազմեն , զուրի լինելով ազան կամ անազան նորա զօրութիւնը կը պառի , նորա փառքն ու մեծութիւնը կը նսեմանան , և վերջապէս կը կործանի , վասն զի Ազգաց ճշմարիտ մեծութիւնը ճշմարիտ փառքն ու զօրութիւնը քրիստոնէական դաստիարակութեան մէջ է : Ազգի մը յարատեւ գոյութեան համար նիւթական ազատութենէն աւելի բարոյական ազատութիւն , խղճի ազատութիւն հարկաւոր է , որ միայն քրիստոնէական կրթոնի շնորհն է :

Այն անհրեքելի ճշմարտութեանց այն ժամանակ քաջ խելամուտ եղան մեր երջանկայիշատակ նախնիք , երբ արդէն Արշակունեաց հարստութեան ժամանակ Հայաստանի քաղաքական անկախութեան շէքք իւր տառանալ և քայքայեալ վիճակով մերձ էր կործանման :

Ս . Սահակ եւ Մեսրոպ , Հայաստանի բարոյական մշակութեան սատար երկու անգուգական Ամուքն , երբ տեսան որ Արշակունի մոլի թագաւորաց և խռովատէր նախարարաց յուզած երկպառակութեանց շնորհիւ հայրենեաց իշխանական մեծութիւնը սուկայծեալ վիճակի մէջ էր և ընդ հուպ պիտի չիջանէր , մի կողմանէ արտասուեցին և ողբացին ժողովրդի ապագայ թշուառութեան վերայ , իսկ միւս կողմէն սրբեցին իրենց արտասուքն և սկսան ամենայն ջանք և ճիգ թափել Յիկեղեցւոյ զաւակաց սիրան և միտքը կրթելու քրիստոնէական ուսմամբ և դաստիարակութեամբ , և նուազ զԱզգն բարոյ սուխ վերակենդա-

նայնել : Վասն զի քաջ տեղեակէին , որ Հայաստանեայց Յիկեղեցին և Ազգն մի հոգի և մի մարմին կը կազմեն , և որովհետեւ ազգի մը ամբողջացուցիչ մասունքները նորա անդամներն են , հետեւապէս եթէ Ազգին անհատից միայն և սիրտը խոպան և անմշակ մը նար , եթէ Յիկեղեցւոյ իւրաքանչիւր զաւակ քաջ խելամուտ չը լինէր իւր մայրենի Յիկեղեցւոյ ուղղադաւանութեան և հարադատութեան , ի հարկէ եւ Ազգն ի ժամանակին անկարող դնուելով զինքն հօրեղապէս պաշտպանել ընդդէմ բաղմախուռն շանթից և կայծականց մոլեկրօնութեան , պիտի հակամիտէր այս ինչ եւ կամ այն ինչ ազգի անիրաւ սահանջմանց գըլուխ ծռել , և Ազգային և կամ Յիկեղեցական միութեամբ իւր գոյութեան ամբողջական դրութեան հիմը խախտել և հետոյհետէ օտար միակերպութեամբ անհետանալ : Իսկ ընդհակառակն եթէ իւրաքանչիւր Հայ զաւակ լիովին ըմբռնէր քրիստոնէական ուղիղ և հարադատ ոգին և իւր Յիկեղեցւոյ դաւանութեան ուղղութիւնն , այն ժամանակ պիտի նշմարէր իւր սուր աչքերով խաւարի մէջ չընող մարդակերպ հրեշները , ոչխարի մորթելով կեղծեալ յափշտակիչ գայլերը , քրիստոնէութեան անուան անարժան ձիւաղները , պիտի թափանցէր նոյա ամէն գաղտնի ձկտմանց եւ հետամբնութեանց , և իւր ուղղադաւանութիւնն եւ քրիստոնէական ողջմտութիւնը հզօր գէնք առնելով ի ձեռին արիաբար պիտի մաքառէր իւր գոյութեան թշնամի անտի-քրիստոնէաց ազանց գէմ , և երբէք չը պիտի մատնէր իւր Յիկեղեցական անկախ և ինքնիշխան ազատութիւնն ստրկութեան և գերութեան : Ահա այս ամէնուն խելամուտ լինելով Ս . Սահակ և Մեսրոպ , օփռե-

ցին Հայ—մանկուղին մտքերու և սրտերու մէջ բարոյական և մտաւորական զարգացման սերմերը, եւ իրենց քրթնաթոր վաստակոց և ջանից շնորհիւ տակաւ ժամանակի մէջ սկսաւ մի մտաւորական և բարոյական եռացումն Հայաստանի մէջ:

Սոյն անխոնջ վաստակաւորաց ցանած սերմանց սրանչեւի պտուղն եւ զաւահագին դիմագրութիւնն Հայոց ընդդէմ զթագեշտական միջոցներն մագաղանութեան, երբ Պարսկաստան բիւրաւոր զօրաց խումբերով Հայաստան տըշաւեց քրիստոնէութիւնը իւ պառտաբաւ ջնջելու: Խիստ սրանչեւի և սրտագրաւ է Հայոց սոյնժամանակեայ ընտանեկան կենաց չքնաղ պատկերը, զոր կը ներկայացնէ մեզ Եղիշե աղուաբան պատմիչն: Հայք, թէպէտ և կորուսած էին իրենց ընտիր ընտիր նահատակներն պատերազմի դաշտին մէջ, թէպէտ և չունէին իրենց արի և դիւշաղն զօրավարները, թէպէտ և մեննեղութիւն և դառն տառապանք, բանտ, աքսորանք և գերութիւն կը բեցին, այլ սակայն երբէք չը թուաւ ցան իրենց հոգւոյ արիութենէն, այլ իշխանք և նախարարազունք պարսկական գիծին և խաւարչուտ բանտերէն, և կանայք նոցուն տառապեալ հայրենիքէն միմեանց քաջալեր կը կարգային, զոյս միայն խնդրելով. «Զի որպէս ըսկըտանք քաջութեամբ ՚ի նմին կատարեացին լի երկնաւոր սիրովն», Հրաշալի արգասիք քրիստոնէական լուսաւորութեան: Ոչ թէ միայն Պարսկաստան իւր դիւական բանակով, այլ եթէ համայն աշխարհ համագունդ զօրութիւն Հայաստանի վերայ դիմէր չք սխալ կարգանայր նորա արիութիւնը ընկճել, վասն զի թէպէտ և հպատակ էր նա մարմնով աշխարհական իշխանութեանց, սակայն Աստուածոյն սրան

չեւի սիրոյն իւր հոգւոյ վերայ թագաւորելովն ազատ էր նա հոգեւորապէս և անխախտ:

Այսպէս ահա Հայաստան հոյաւ ծանաց առաջին փոթորկին ժամանակ փայլեցուց սրանչեւապէս իւր վեհ եւ բարձր հոգւոյ ճառագայթն և իւր եկեղեցւոյ գոյութիւնը անխախտ եւ հաստատուն պահեց, որոյ պատճառն Ս. Սահակայ և Ս. Մեսրոպայ Հայ—մանկուղին կրթութեւ և դաստիարակութեան համար ըրած անխոնջ երկոց և վաստակոց պտուղն էր: Սոյն օգտաւոր սկզբունքն, այն է քրիստոնէական կրթութիւն եւ դաստիարակութիւն Հայ—մանկուղին այնուհետեւ առաջին և նուիրական պարտք մնաց Սահակայ եւ Մեսրոպայ յաջորդ հայրապետաց վերայ իրեն և առաջին խորիսխ և հիմն Աղբային և Եկեղեցական գոյութեան շէնքին: Ուստի երբէք ջանք և աշխատութիւն չը խնայեցին նոյն հանրաշահ սկզբանց գործադրութեան և արդիւնաւորութեան մասին:

Որովհետեւ Գունական նենդ հետամտութեանց պատրուակի սկսած էր բացուիլ, եւ նոցա գաղտնի ձրկտումները երեւան ելնել, ոյս պատճառաւ Եկեղեցւոյ հովիւք գուն գործեցին կրթութեան և դաստիարակութեան հետ սեռուցանել Հայ—մանկուղին յարգել և պատուել իրենց եկեղեցական ծիսից եւ արարողութեանց կերպերն, վասն զի հալածանքը ուղղակի հեթանոսութենէ չէր, որ առաւել կը զօրացնէր և կ'ամրապնդէր, այլ քրիստոնէութեան հակամարտ ժանտոգիէն, որ դիտնալով թէ ծէսերն եւ արարողութեանց կերպերն ազգի մը եկեղեցական գոյութեան և յարատեւ պահպանութեան միջոցներն մէկն են, գուն կը գործէր ծիսականապէս միայն չընել Հայաստանեայց Աւարելական

Եկեղեցին : Ահա Հայ ժողովուրդն իւր
Եկեղեցւոյ դոյութեան և սրահպանու-
թեան անհրաժեշտ հարկաւոր եղող
այն երկու օգտակար սկզբունքները ,
այն է կրթութիւն և դատաւարակու-
թիւն Հայ — մանկուոյն , և անխախտ
և անարատ սրահպանութիւն նախնական
ծխոյ , աւանդութեանց և արարողու-
թեանց իրրեւ իւր միակ պարտքն միշտ
յարգելով և մեծարելով , և նոցա գոր-
ծադրութիւնը ընդհանրացնելով՝ կա-
րող եղաւ քրիստոնէական սիրոյ զիմա-
կով պտտութեան անտի-քրիստոնէայ
ազանց ներքին գաղանի միտմանց խե-
լամուտ լինիլ և ինքզինքը պաշտպանու-
ղական գիրքի մէջ դնել : Սովաւ կա-
րող եղաւ իմանալ որ Յունաց Քաղիւ-
դոնական Ժողովի ընդունելութեան և
միութեանական խնդրոյ մասին ըրած ան-
դադար ստիգմանց պատճառն ոչ թէ
իւր սխալ դաւանութիւնն էր , այլ
իւր և Եկեղեցւոյ անկախութեան բար-
ձումն : Կարող եղաւ նա զգալ որ Հը-
ռովմայ արքանեկաց արձակած բիւ-
րաւոր շանթերն ոչ թէ ուղղակի իւր
քարողած հաւատալեաց եւ վարդա-
պետութեանց ընդ դէմ էին , այլ իւր
ինքնօրէնութեան : Վերջապէս սովաւ
կարող եղաւ նա Հայրենեաց մէջ այն-
չափ դառն աղէտներ և հօլածանքներ
կրելէն զինի , օտար գաղթականու-
թեան մէջ անգամ անխախտ և անա-
րատ սրահպանել իւր հոգեւոր Հայ-
րենիքն , այն է կաթուղիկէ և Առաքե-
լական Եկեղեցին , եւ մինչեւ ցայսօր
կայ կանգուն , թէպէտեւ իւր որդւոյ
մի մասն կամ տգիտութեամբ և կամ
նիւթական շահու անխախտութեամբ
հրապուրուած հատուածեցան , ոմանք
պապականութեան և ոմանք բողոքա-
կանութեան ծոցը զիմելով :

Նախնեաց քաջութիւնքը , նախ-
նեաց սիրտըն արարքը հարազատ զա-

ւակաց փառք են , իսկ անհարազատաց ,
որք միայն անցեալի սառւերով կը պար-
ծին , մեծ նախապիք , մանաւանդ թէ
կշտամբանք են : Յաւ ՚ի սիրտ կ'ասեմ
որ մեր Աղբ . ներկայ կեանքը նախ-
նեաց կենաց հետ բաղդատելով (եթէ
կարելի է բաղդատել) անհուն խորի
մը կը տեսնուի , մեր գործքերը նախ-
նեաց գործոց հակադասակերն է , մեր
Եկեղեցւոյ արդի տարտամ վիճակը
պարտք կը դնէ խոստովանիլ , որ մեք
չստ և շատ հեռի եմք մեր նախնիք-
ներէն : Հայ — զաւակաց տգիտութիւ-
նը Հայաստանեաց Եկեղեցւոյ պատմա-
կան կենաց մասին օր ըստ օրէ կը խր-
թնացնէ Եկեղեցւոյ վիճակը : Նոցա
այս ողբալի տգիտութիւնը Հայոց բը-
նական եղած կրօնասիրութիւնը օր ըստ
օրէ կը շիջուցանէ և կը խորագցնէ զի-
րենք մայրենի Եկեղեցիէն :

Ազգային այս տարտամ վիճակը
սրտեհ առիթ համարելով մի քանի
օտարամոլ և շահասէր անձինք զանա-
զան դիւական մեքենաներ կը լարեն
իրենց գաղանի նպատակին յաջողու-
թեան համար : Եկեղեցական մասը ,
որ երբեմն Եկեղեցւոյ սրահպանութեան
համար անձնադիր շահատակութեամբ
կը դիմագրուէր Եկեղեցւոյ եւ Աղբի
թշնամեաց , այժմ ընդհակառակն (բիչ
բացառութեամբ) անտարբերութիւն կը
խորդայ , փոխանակ Աղբին զաւակաց
կրթութեան և դատաւարակութեան
հոգ տանելու լոկ աշխարհական փառաց
և մեծութեան ետեւէն կը վաղէ : Այս
ընթացքով եթէ մեք չը լինիմք պատ-
ճառ մեր կործանման , անշուշտ օտար
աղբերն որք յարածամ կը ձկտին մեր
Եկեղեցական և Աղբային դոյութիւնը
բառնալ , ասկէ օգուտ քաղելով կրկին
պիտի մանեն ազգին մէջ , պիտի վրդ-
վեն նորա խաղաղութիւնը , որպէս զի
կարողանան աղբութեան յաղէտ և

խառնեալ ջրոյն մէջ աներկիւղ ձուկն որսալ : Մեր նախնիք հալածանայ դա-
րերուն մէջ անգամ ազգ . լուսաւորու-
թեան համար կը տքնէին . ազգ . ման-
կըսեալ կը թուլթեան և դաստիարա-
կութեան համար վաստակելէն չէին
դադրէր . իսկ մէք ներկայ լուսաւոր-
եալ դարուն մէջ , ուր երբէք հալա-
ծանք և բռնութիւն չը կան , և ուր
կրօնական ազատութեան սկզբունքն
հանրական ընդունելութիւն գտած է
ամեն ազգաց մէջ , անտարբեր կը մը-
նամք լուսաւորեալ ազգաց հսկայա-
քայլ յառաջագիմութեան : Ճշմարիտ
յառաջագիմութիւնը ոչ թէ հոյակապ
դպրոցներու կառուցման մէջ է , այլ նոցա
մէջ դաստիարակած եւ աւանդուած
ազգագուտ և շահաւոր ուսմանց և գի-
տութեց : Մէք տաւանց այս ճշմարտու-
թէ համոզուելու , նոր նոր դպրոցական
չէնք շինելու ետեւէ եմք : Մեր ազգ .
և եկեղեցական պատմութիւնը պէտք
է առաջին տեղ բռնէ Հայ վարժա-
րանայ եւ դպրոցաց մէջ . որպէս
զի Հայ — մանկաւոյն սրտին մէջ մա-
տաղ հասակէն տպաւորուի սէր և
համակրութիւն առ ազգն և առ մայ-
րն իւր բազմաշարժար : Մինչեւ աղ-
գային դաստիարակութեան հիմունք
չը լինին ազգ . և եկեղեցական պատ-
մութեանց ուսումն . անհնարին է մեզ
համար իրական յառաջագիմութիւն
եկեղեցւոյ եւ ազգին նկատմամբ ,
եթէ սոյն ուսմանց կիրառութիւնն
ընդհանրանայ ազգին մէջ , այն ժա-
մանակ կարող եմք մեր ներկայ աղէ-
տից դարման մատուցանել և ճշմարիտ
յառաջագիմութեամբ ազգաց մէջնը
շահաւոր տեղ գրաւել . այն ժամանակ
միայն կարող եմք ազգային ամբողջու-
թիւնը անարատ և եկեղեցւոյ անկա-
խութիւնը անվնաս պահպանել . ա-
պա թէ ոչ ընդունայն են ամեն ջանք

և աշխատանք . ընդունայն ամեն ան-
պրտուղ ազգասիրութիւն և եկեղեցա-
սիրութիւն :

Ա. Բ. Գ. Կարապետիւն

Պօլէշի

Աշա . Ժառ . Վար .

Ա Ռ Ո Ղ Զ Ա Կ Ա Ն

(Շարունակութիւն . տես թիւ 4 :)

Մէք ամեն սովորական աղօթից ժա-
մանակներէն զատ ամեն ժամ կարող եմք
աղօթել , առանց մեր ուրիշ օգտակար
աշխատութեանց արգելք լինելու ,
վասն զի աղօթքը սրտի եւ մտքի առ
Աստուած վերացումն է : Մեր սիրտն
ու միտքը երբ լցուած է երախտագի-
տութեամբ , շնորհակալութեամբ ,
զարմացմամբ և առ Աստուած կատու-
րեալ հնազանդութեամբ , երբ կըր-
թուած է մեր հոգին նորա կենսատու-
խօսքերուն եւ օրէնքներուն մէջ , այն
ատեն շարունակ նորա վերայ կը լինի
մեր խորհրդածութիւնը եւ առ նա
կ'ողջութիւն մեր սրտի զգացումները ,
մեր գործքերն ու խօսքերը այնպէս կը
կարգադրեմք որ ոչ երբէք Աստուծոյ
կամաց ու հրամանին ներհակ լինի , և
այն ատեն շարունակ մեր Աստուծոյ
կախումն ունենալը ճանշնալով նորա
ամեն տեղ ներկայ լինելն զգալով և նո-
րա նախախնամական գործերը եւ չը-
նորհքները գիտակցութեւ վայելելով
միշտ օրհնութիւն , գոհութիւն և չը-
նորհակալութիւն կը սլանայ մեր մըտ-
քէն եւ երախտագիտութեան , սիրոյ
եւ հաւատարմութեան զգացումներ
կը թուլին մեր սրտէն եւ հաճոյական
քաղցր նուէրներու պէս ընդունելի կը